

OBJEKTIVNO IN SUBJEKTIVNO V ANALIZI
DRUŽBENIH STRUKTURMED MARXOM IN WEBROM V RAZISKOVANJU TRETJEGA SVETA¹

Uvod

Tako široko zastavljena tema je za družboslovca skoraj isto, kot če bi poskusili spregovoriti o "Bogu in svetu". Rezultat tega so v večini primerov groba posploševanja in obrabljene fraze. Česa takega od mene tu verjetno ne pričakujete. Moj namen ni v tem, da predstavim še eno od že tako številnih obsežnih primerjav del obeh avtorjev, ki so jih na nemškem jezikovnem področju v zadnjih desetletjih opravili med drugim Löwith (1960), Weis (1975), Käsler (1985), Kocka (1973), Mommsen (1974), Schluchter (1972), Bader et. al (1976) in v anglosaksonske svetu Bendix (1964), Giddens (1971), Roth (1971) idr. Prav tako ne mislim tu govoriti o kakršnem koli "geniusu loci". Gre mi predvsem za to, da s povsem osebnim pogledom zarišem svoje stališče o nekaterih osrednjih vidikih mišljenja teh dveh nedvomno pomembnih očetov modernega družboslovja. To je lahko verjetno tudi edini dobri smisel takšnega nastopnega predavanja.² Obenem pa bi rad na nekaterih mestih nazorno opozoril na širšo problematiko zastavitev in perspektive, ki izhajajo iz napetosti med izhodišči, povezanimi s tema dvema imenoma, pa tudi na nekatere možne stične točke. Wolfdieter Narr je v podobnem kontekstu govoril o tem, da "naj s pomočjo obeh sicer kontroverznih teoretikov meščanske družbe spoznamo probleme, jih obravnavamo in se jih naučimo konceptualno dojemati" (Bader in drugi, zv. 1, 2). K temu bi tu danes rad dal svoj skromni prispevek, in sicer na področju, ki presega vidike "meščanske družbe" v ožjem smislu besede, namreč pri raziskavah t.i. "tretjega sveta". Ne gre mi za to, da bi postavljaj enega proti drugemu ali celo enega na račun drugega. Prav tako nimam v mislih podrobne eksegeze različnih vidikov njunih del z vsemi protislovji in raznovrstnimi interpretacijami. Gre mi predvsem za prijem, določen s hevriističnimi vidiki, ki naj predstavi uporabnost in morebiten nadaljnji razvoj njunih izhodišč v nekem novem kontekstu.

Glede na vsakodnevna poročila iz različnih predelov tretjega sveta in navsezadnje tudi glede na pomen, ki ga imajo za nas obstoječe gospodarske, ekološke, mirovno-politične in druge povezave, verjetno nihče ne dvomi o aktualnosti in relevantnosti tako zastavljene teme. Poleg tega je mogoče na tej problematiki tudi

* Dr. Dirk Berg-Schlosser, profesor na Univerzi v Marburgu.

¹ Nastopno predavanje v Marburgu, januar 1986. Naslov je redniški.

² O nekaterih dlje segajočih znanstvenoteoretičnih in znanstvenozgodovinskih vprašanjih, ki so povezana z deli obeh avtorjev, sem med drugim spregovoril v habilitacijskem predavanju O problematiki presojanja vrednosti in nastopnem predavanju v Augsburgu z naslovom Enotnost ali razpad politične znanosti.

preveriti s tem ali onim izhodiščem povezano upravičenost zahtevka po univerzalnosti določenih izjav, saj gre za kontekst, ki je drugačen od prvotnih okoliščin nastanka teh teorij. Vsekakor lahko rečemo, da so se danes, gledano znanstvenozgodovinsko, znašle na točki, ko moramo podvomiti o anglosaksonskih "teorijah modernizacije", ki jih je navdahnil prej Weber kot Marx, in tudi o "odvisnostnih teorijah", ki se sklicujejo na Marxa in so se razvile predvsem v Latinski Ameriki. Tako ugotavlja n.pr. Franz Nuscheler v svojem prispevku Razvojne smerice političnoznanstvenih raziskav tretjega sveta, nedavno tega objavljenem v "Politischen Vierteljahresschrift", naslednje: "Preprosta enačba nerazvitost = odvisnost se je izkazala za prav tako vprašljivo kot modernizacijskoteoretična enačba nerazvitost = tradicija" (1985, 19). Tudi tu opazimo "novo nepreglednost", izraz, ki ga je Habermas (1985) uporabil v neki drugi zvezi. Kljub vsemu menim, da nam ni treba začeti znova na točki nič in da je zaznati spoznavni napredek. Pri tem nam dela Marxa in Webra kljub vsem spremljajočim težavam tako prej kot zdaj dajejo pomembne miselne spodbude. V nadaljevanju bi rad to osvetlil s tremi področji, ki delno odražajo moje lastno ukvarjanje s temi predmeti: pri analizi socialnih struktur, raziskavi o vlogi države v tretjem svetu in vprašanju o splošnejših razvojnoteoretičnih perspektivah.

Analiza za socialne strukture

Raziskava družbenih struktur in socialne ter politične dinamike, ki iz njih izvira, zavzema pri obeh avtorjih osrednje mesto. Tako piše Marx: "Če gledamo neko državo s političnogospodarskega vidika, bomo začeli pri njenem prebivalstvu, delitvi v razrede, mesta, podeželje, jezera, različnih proizvodnih panogah itd." (Kritika 247). Najpomembnejše razrede v kapitalistični družbi definira takole: "Lastniki gole delovne sile, lastniki kapitala in posestniki, katerih vire dohodka predstavljajo mezda, dobiček in zemljiška renta, torej mezdni delavci, kapitalisti in posestniki, predstavljajo tri velike razrede moderne družbe, ki temelji na kapitalističnem proizvodnem načinu" (pog. III, 892). Kot je znano, je zadnje poglavje 3. zvezka Kapitala, od koder je pravkar citirani stavek, nedokončano. Mogoče je sicer rekonstruirati Marxov pojem razreda z drugimi mesti iz njegovega opusa, kot sta to storila R. Dahrendorf (1959) ali Mauke (1970), vendar ostaja operativnost njegovih kategorij, predvsem določitev "srednjega razreda" in določenih "vmesnih slojev", še vedno sporna. To se kaže n.pr. tudi pri analizah razredne strukture v Zvezni republiki, ki se sklicujejo na Marxa in izhajajo iz istih statističnih virov. Gre za analize, ki so jih v zadnjem desetletju opravili na Inštitutu za marksistične študije v Frankfurtu (1973 ff), za berlinski Projekt analiza razredov (1973 ff) in Tjadensove raziskave (1973). Vse te analize imajo tudi v političnem oziru zelo različne zaključke. Tudi Webro predstavljajo razredi osrednji družbeni element. Definira jih z zanj značilno dikcijo takole: "Razredni položaj je značilna priložnost preskrbe z dobrinami, zunanje garancije, notranje usode, ki je rezultat mere in načina razpoložljive oblasti (ali njenega pomanjkanja) nad dobrinami in kvalifikacijami, ki so potrebne za pridobivanje dohodkov znotraj danega gospodar-

skega reda" (Weber 1972, 177). Glede teh "objektivnih" razsežnosti razrednega položaja med njim in Marxom ne prihaja do načelnih razhajanj.

Razlika pa postane očitna, ko v analizo vključimo "subjektivno" razsežnost zavesti o vsakokratnem položaju in iz tega izvirajočih možnosti političnega delovanja. Kot je znano, pravi Marx v enem izmed najpogosteje citiranih mest: "Celota proizvodnih odnosov tvori gospodarsko strukturo družbe, realno bazo, nad katero se dviguje pravna in politična nadgradnja. Tej ustrezajo določene oblike zavesti. Proizvodni način materialnega življenja povzroča socialni, politični in duhovni življenjski proces nasploh. Človekove biti ne določa njegova zavest, temveč nasprotno njegova družbena bit določa njegovo zavest" (Marx 1971, 15). Sicer je tudi to razmerje med bitjo in zavestjo v mislu Marxovega pojma totalitete, ki ga je prevzel od Hegla, dialektično posredovano, vendar ostaja razmerje med "razredom na sebi" in "razredom za sebe", kakor to sam označuje, pa tudi konkretno socialnopsihološko delovanje med njima, pri njem razmeroma nedoločeno.

Weber pa vztraja pri naslednjem: "Podružbljanje (n.pr. sindikata) ali celo neko skupno delovanje, ki izhaja iz skupnega razreda, gotovo ni univerzalen pojav /.../ Vsak razred sicer lahko postane nosilec kake oblike možnega razrednega delovanja, ni pa to nujno, nikakor ni skupnost, in prišlo bo do odstopanj, če jo pojmovno enačimo s skupnostmi" (Weber 1972, 633). Skupnost pri tem definira kot "socialno razmerje /.../, če temelji naravnost družbenega delovanja na subjektivno občuteni (afektivni ali tradicionalni) pripadnosti udeležencev" (Weber 1972, 211). V tej kategoriji je treba obravnavati tudi etnične, verske in druge skupnosti.

V tem različnem pojmovanju "objektivnih" in "subjektivnih" elementov pri analizi družbenih struktur tiči ena izmed najbistvenejših različnosti med obema avtorjema. Šele v novejših raziskavah se v omejenem kontekstu odražajo določene možnosti zблиževanja med predstavniki obeh smeri. Tako piše sovjetski avtor Diligenski: "Ravni razredne zavesti in njenega izoblikovanja ne moremo izpeljati neposredno iz družbenega in razrednega položaja delavskega razreda, temveč /.../ je treba pri raziskovanju razredne zavesti pripisati odločilno vlogo številnim posredovalnim korakom med razrednim položajem in zavestjo razreda." (Diligenski 1978, 1). K temu šteje tudi vsakokratni "milieu" in "posebnosti narodnega zgodovinskega izkustva vsake posamezne družbe". Pri tem loči tri "tipološke skupine": prvo predstavlja zgolj objektivirana velikost v smislu "razrednega položaja" pri Marxu in Webbru. Druga kategorija ima že zavest o sebi, poimenuje jo "stopnja identifikacije". Tretja raven pa se doseže takrat, ko "razpolaga skupina s psihološko pripravljenostjo za skupno delovanje". To označuje kot "stopnjo solidarnosti" (Diligenski 1978, 26).

Na tej tretji stopnji se analiza torej stika z Webrovo kategorijo "skupnosti". Na to, in pri tem izrecno na Webra, se v svojih novejših delih sklicuje tudi avtor Frank Parkin (1979), ki se označuje za "meščanskega kritika" marksizma. Po mojem mnenju pretirava, ko vidi v konfliktnih skupinah pretežno etnične, verske in druge skupine. Pri analizi takšnih "komunalističnih" konfliktov se vse prepogosto spregleduje dejstvo, da v večini primerov ne gre za etnične ali verske spore per se, n.pr. v smislu tradicionalnih "plemenskih rivalstev" ali za razhajanja na temelju različnih konfesionalnih doktrin. Praviloma gre za konkretna interesna nasprotovanja z

ozirom na gospodarske privilegije in politično moč, ki se izoblikuje vzdolž takšnih identifikacijskih črt na ravni zavesti. Šele analiza konkretnega skupnega delovanja objektivnih in subjektivnih elementov družbene realnosti, tako v njenih "horizontalnih" izrazitvah, torej v družbenem soobstajanju "skupnosti", in "vertikalnih" izrazitvah, torej boljšem ali slabšem družbenem položaju gospodarsko določenih razredov, omogoča po mojem mnenju glede na zgodovinske možnosti omejljiv prikaz takšne dinamike in njenih političnih posledic. Zlasti v državah tretjega sveta z zanje značilnimi, pogosto umetnimi mejami, ki so jih določile nekdanje kolonialne sile, in glede na vertikalno manj diferencirano, toda pogosto značilno popačeno družbeno strukturo, trčijo ti različnih elementi bolj izrazito drug ob drugega. To bi rad ponazoril s primerom iz svojih del, namreč z analizo družbene strukture Kenije, ki sem jo izvedel v okviru doktorske teze na univerzi Berkeley (1979).

Za "objektivno" določitev "razrednega položaja" in gospodarskih interesov, ki iz njega izhajajo, sem uporabil naslednji močnejše diferencirani model, ki so ga navdahnile Marxove kategorije.

3842 Po eni strani je kriterij prevladujoč vir dohodka ("revenue" z Marxovimi besedami), ki obstaja v današnji "periferno kapitalistični" Keniji predvsem iz kapitala oz. v kmetijstvu iz zemljišč in dela. Kot pomembno vmesno kategorijo sem vključil tudi mešano obliko kapitala in dela, ki se pojavlja kot samostojna družinska podjetja na deželi, toda tudi v obrti, trgovini in na podobnih področjih. Veliko vlogo igra v deželi, kot je Kenija, tudi kategorija oseb brez rednega dohodka, katere število narašča zlasti v revnih mestnih četrtih.

Drugi kriterij se nanaša na razmerje do proizvodnih sredstev in je lahko v pravno utemeljeni lastnini, v razpolaganju z njimi ali kot politični nadzor, ki učinkuje na proizvodne odnose. To nam omogoča, da razlikujemo med "golimi" kapitalisti, n.pr. delničarji v velikih podjetjih, in menedžerji, ki izvajajo oblast, toda tudi med "starim" srednjim razredom lastnikov podjetnikov in "novim" srednjim razredom ali, kot to nekateri imenujejo, "salariatom" formalno odvisnih zaposlenih s srednjo stopnjo pravice do odločanja. V veliko državah tretjega sveta igra pomembno vlogo tudi oblika političnega nadzora "državnega razreda", kakor to nekateri označujejo, ali "birokratsko meščanstvo, kot to označujejo drugi.

Napetosti med temi skupinami nastajajo, kot rečeno, na osnovi objektiviranih interesnih konfliktov, n.pr. klasičnih konfliktov med kapitalom in delom, delno med različnimi "frakcijami" meščanstva (n.pr. njenimi domačimi in tujimi elementi, drobno in veliko buržoazijo), toda tudi n.pr. glede srednjih cen prehrabnih izdelkov med agrarnimi proizvajalci in neagrarnimi potrošniki. Vsi odnosi med temi skupinami pa niso nujno antagonistični (n.pr. odnosi med pripadniki agrarne drobne buržoazije in podeželskimi proletarci). Neredko se v konkretnih primerih pojavljajo prekrivanja, ki konflikte blažijo (n.pr. pri delojemalcih moškega spola v mestih, kjer družinski člani delajo še v subsistenčnem kmetijstvu). Precej individualne družbene gibljivosti pra tako blažilno deluje na konflikte.

Zaradi pomanjkanja časa tega modela tu ne morem podrobno razložiti, bi pa kljub temu rad na kratko ponazoril njegov hevristični pomen za interpretacijo družbenega in političnega razvoja v Keniji.

Leta 1950, torej na višku kolonialnega obdobja, preden je prišlo do osvobodilnih bojov gibanja Mau-Mau in kasneje do reform, je kazala Kenija tudi glede rasne sestave v glavnem trdno družbeno strukturo. Evropejci, med njimi veliko naseljenčev v t.i. Belem višavju, so prevladovali v višjih razredih. V neagrarnih srednjih razredih, torej predvsem v trgovini in obrti, so prednjačile osebe azijskega porekla. Množica pripadnikov različnih afričanskih ljudskih skupin je tvorila večino nekmečkega in kmečkega proletariata (slednji zlasti na veleposestvih in planтажah Evropejcev). Gre za tisti del prebivalstva, ki ima sicer formalno pravico do lastnine in tradicionalno pravico uporabe obdelovalne površine, vendar je zaradi majhnih parcel in majhne produktivnosti odvisen predvsem od lastnih rok.

Leta 1970, torej sedem let po pridobitvi politične neodvisnosti, so nastopile očitne spremembe. Višji razredi, zlasti "državni razred", so bili v tem času večinoma že "afrikanizirani". Prav tako je pridobil tudi afrikanški delež v srednjih razredih, pa tudi prostor v celoti, zlasti glede podeželske drobne buržoazije. Deleži proletariata so se nekoliko povečali, medtem ko se je absolutno število podeželskih proletaroidov kljub močni rasti prebivalstva (za več kot 3%) celo zmanjšalo. Upoštevati pa moramo še nastanek subproletariata (Marx v tej zvezi uporablja izraz Lumpenproletariat).

Toliko o objektiviranih spremembah razredne strukture, ki nam že razkrivajo del družbene dinamike. Še bolj zgovorna pa bo ta podoba, če jo povežemo z etnično razporeditvijo. Medtem ko so rasne ločnice stopile v ozadje, se je okreplil pomen neskladnosti med različnimi afriškimi ljudskimi skupinami.

Kot se vidi, se znotraj največje ljudske skupine v Keniji, Kikuyu, ki jo je evropejsko odzemanje zemljišč najbolj prizadelo in je bila v gibanju Mau-Mau najbolj očitno angažirana, kaže največja notranja diferenciacija. To zadeva tako njen delež v neagrarnih razredih kot tudi v podeželski drobni buržoaziji. Pri prav tako razmeroma velikih deležih Luyia in Luo v neagrarnih razredih gre pretežno za potujoče delavce in druge pripadnike mestnih spodnjih slojev v industrijskih središčih glavnega mesta in obalnega območja, daleč stran od njihove ožje domovine. V nasprotju s tem pa sta pastirski ljudstvi Massai in Somali razredno skoraj povsem nediferencirani. Povezava določenih etničnih vidikov z različnimi razrednimi strukturami da misliti o povečani možnosti konflikta.

Več o tem pa nam lahko pove šele analiza vsakokratnih stanj zavesti v teh okoliščinah in iz njih izvirajočega socialnega in političnega potenciala, ki je potreben za delovanje. Tokrat bolj v smislu Webra. Tudi tega sem se lotil z anketo, ki je bila vsaj v določenem oziru reprezentativna za najpomembnejše etnije in razrede, toda tudi s proučevanjem pomembnih zgodovinskih, etnografskih in kulturnopolitičnih virov. Na teh izsledkih temelji tudi moje habilitacijsko delo (Augsburg 1978). Rezultatov tu ne morem podrobno obravnavati, vseeno pa bi rad poudaril vsaj nekatere točke, ki so po mojem mnenju ključne za interpretacijo konkretnega političnega razvoja v Keniji po pridobitvi neodvisnosti.

Najmočnejša politična sila v kenijskem gibanju za neodvisnost, Kenya African National Union (KANU), je bila sprva predvsem zveza siromašnejših podeželskih skupin Kikuyu (ki so bile tudi v gibanju Mau-Mau najbolj aktivne) in delavstva iz mesta, ki je bilo deloma sindikalno organizirano (tu sta bila razmeroma ohlapna

zveza manjšin ljudskih skupin, kot so n.pr. Kalenjin, Mijikenda in Massai, stala Kenya African Democratic Union (KADU). Te skupine so se bale prevlade številčno večjih ljudskih skupin in so tudi do kolonialne sile zavzele prej neko "zmereno" stališče. K tem "zmernežem" pa so sodili tudi lojalisti Kikayu v kolonialni upravi in agrarna drobna buržoazija, ki se je razvila v osrednji provinci po ukrepih v petdesetih letih.

Po neodvisnosti je prišlo najprej do "velike koalicije" vseh relevantnih sil. Manjše stranke so se pridružile KANU, ki pa je s tem zgubila programsko ostrino. Medtem ko je - torej drugače kot v sosednji Tanzaniji - ta stranka stopila v ozadje, se je državna birokracija čedalje bolj krepila. Intenzivno je sodelovala z interesi tujega kapitala, ki je bil seveda za kenijsko gospodarstvo nadvse pomemben, in domačimi meščanskimi skupinami, ki so se začele tu razvijati. Programsko opozicijo tej usmeritvi je krajši čas še enkrat predstavljala Kenya People's Union (KPU), ki se je leta 1966 pod vodstvom tedanjega podpredsednika Oginga Odinga ločila od KANU. Želela je ponovno združiti bolj "radikalne" skupine, predvsem pri Luo in siromašnejših Kikuyu. Ker pa so slednjim delno dali odpravnino prek naseljitvenih programov na veleposestvih, ki so bila prej zasedena le za belopolte naseljence, se je njihov pomen v primerjavi z vse bolj številno drobno buržoazijo zmanjšal. Po ponovnih volitvah se je KPU skrčila na svoje etnično težišče znotraj Lua in bila po nemirih v njeni ožji domovini prepovedana.

Ponoven poskus mobilizacije mase proletaroidov med podeželskim prebivalstvom in spodnjega sloja mestnega prebivalstva, ki je bilo glede programa bolj populistično usmerjeno, so pozneje izvedli nekateri bolj "radikalni" poslanci v parlamentu kot n.pr. J. M. Kariuki. Prevladujoča pa je ostala zveza zgornjih razredov, ki so bili tesno povezani s tujimi gospodarskimi interesi in so se lahko tudi oprli na bistvene dele nekmečke in kmečke drobne buržoazije. V etničnem smislu je bila premoč Kikuya očitna, zlasti iz predela Kiambu, ki meji na Nairobi in od koder je prišel predsednik Kenyatta. Kljub vsemu je bilo v kabinetu zagotovljeno etnično sorazmerje, pa tudi na drugih pomembnih mestih birokracije, paradržavnih organizacij idr. Da je šlo za nepretrganost te zveze, govori tudi dejstvo, da je po smrti Kenyatte avgusta 1978 postal predsednik dotedanji podpredsednik Daniel Arap Moi (Kalenjin).³

Gledano v celoti je ta "strukturno-kulturni" pristop k analizi družbenih temeljev kenijske politike in po mojem mnenju tudi pri interpretaciji vsakokratnih izidov volitev, ozadja poskusa prevrata leta 1982, ki ga je izvedel del vojske, in afera "msaliti", neke vrste kenijski Watergate, v katerega je bil vpleten nekdanji vrhovni javni tožilec in "siva eminenca" kabinetov Kenyatte in Moisa, dokazal svojo veljavnost.⁴

³ Na možnost, da bo ta sestava trajnejša, sem, če smem pripomniti, opozoril v habilitacijskem spisu maja 1978, čeprav je bilo to v nasprotju s pričakovanji večine opazovalcev, ki so po smrti "karizmatičnega" predsednika pričakovali večje zaplete.

⁴ O tem sem bolj izčrpno spregovoril v prispevkih za Afrika Spektrum oz. Internacionales Afrika Forum (Berg-Schlosser 1975, 1980, 1982, 1983, 1984).

K vlogi države v tretjem svetu

Ta diskusija nas pripelje do vprašanja o vlogi države, ki je v razvojnoteoretičnih razpravah zadnjih let prav tako igrala pomembno vlogo. Sam Marx je o tej tematici spregovoril bolj sporadično. Eno izmed osrednjih mest, ki se na to nanaša, najdemo v 3. zvezku *Kapitala*: "Specifična gospodarska oblika /.../ najdemo vsakokrat najglobljo skrivnost, skriti temelj celotne družbene zgradbe in zato tudi politične oblike odnose samostojnosti in odvisnosti, skratka, vsakokratne specifične državne oblike. To ni ovira, da ne bi mogel isti gospodarski temelj /.../ zaradi nešteti različnih empiričnih okoliščin, naravnih razmer, od zunaj delujočih zgodovinskih vplivov itd. kazati v svojem pojavu neskončnih variacij in stopenj, ki jih je mogoče razumeti samo, če analiziramo te empirično dane okoliščine" (str. 799)

V nadaljevanju so se s to problematiko ukvarjali tako Lenin kot tudi vrsta "neomarksističnih" avtorjev, med drugim Miliband (1976), Poulantzas (1974) idr. To je v večini primerov pripeljalo do razmeroma abstraktnih "izpeljav logičnih določil meščanske države iz meščanske ekonomije", kot je to glede na kontekst držav tretjega sveta poskusil n.pr. Tilman Evers (1977). Osrednja točka razprav se je pri tem sukala okoli vprašanja, ali takšne države delujejo izključno v interesu meščanstva ali pa gre za bolj kompleksno, porušeno razmerje, ki mora v deželah tretjega sveta vključiti med drugim tudi interese tujega kapitala. Michaela von Freyhold (1977) v tej zvezi razlikuje med razredom določene države, ki je zgolj "na oblasti", in dejansko "vladajočim" razredom mednarodnega kapitala.

Po Webru je oblast povezana s poslušnostjo za ukaze pri neki določeni skupini ljudi /.../ Oblast v tem smislu besede lahko v posameznih primerih temelji na najrazličnejših motivih pokornosti, od tope navade vse do razumskih smotrov (Weber 1972, 122). Tudi v tem oziru poudari "subjektivno" stran, namreč vsakokratno zaupanje v legitimnost. To nato dalje raziskuje v idealnotipični obliki. Ob tem dodaja: "Še zdaleč ne gre za to, da se vsaka pokornost do oblasti orientira predvsem glede na to zaupanje. Pokornost do oblasti je lahko tako pri posameznikih kot pri skupinah tudi hlinjena zaradi oportunističnih razlogov, lahko se zaradi lastnih materialnih interesov praktično izvaja ali se zaradi individualne šibkosti in nebogljenosti prenaša kot nekaj neizogibnega. Neka oblast pa je lahko tudi zelo zavarovana - in to se pogosto dogaja - zaradi interesov gospodarja in njegovega upravnega aparata (telesna straža, "rdeča" ali "bela" garda) prav zaradi nebogljenosti obvladanih, tako da celo oni sami zavračajo zahtevo po "legitimnosti" (Weber 1972, 123). Konkretni prikazi takega gledanja so oblike oblasti, ki si jih velja ogledati ločeno.

Obnavljanje kenjskega "primera" lahko vsaj v afriškem kontekstu velja za zgled. Tako so nekateri avtorji kot Kaplinsky (1980), Langdon (1977) in drugi v razpravi, ki je potekala zadnja leta v *Review of African Political Economy*, opozorili na - v bistvenih zadevah zunanjo - določenost kenjske družbene oblikovanosti in kenjske države, kakršna se kaže predvsem v velikem deležu tujega kapitala. Drugi kot n.pr. Colin Leys (1980) ali Nicola Swainson (1980), pa so ravno nasprotno poudarili interakcijo, pa tudi delno rivalstvo med notranjimi in zunanji-

mi meščanskimi frakcijami. Delež tujega kapitala naj bi bil sicer še vedno zelo velik, pa se je vendarle zmanjšal s 60% na 42% (1976). Vsem odvisnostnoteoretičnim pričakovanjem navkljub se razvija samostojno narodno meščanstvo. Države v tem položaju ne smemo videti niti kot nevtralnega posrednika, ki stoji nad družbenimi silami, niti kot golo orodje tega ali onega razreda. Država je predvsem "odraz ravnotežja razrednih sil", ki vključujejo pomen različnih meščanskih frakcij, pa tudi drugih razredov.

V tem oziru se mi zdi zgoraj predstavljeni razredni model prav tako uporaben za konkretno družbeno postavitve teh sil, vsaj zaradi njegovih kvantitativnih možnosti. Tudi prepletenost zunanjih in notranjih dejavnikov se da osvetliti s tem modelom, n.pr. delež menedžerjev, ki delajo v podjetjih v domači ali tuji lasti. Toliko bi torej rad opozoril tudi na te "objektivirane" elemente.

Po mojem mnenju je treba vključiti tudi konkretni mehanizem predstavitve med to družbeno bazo in državno ravni in s tem povezane vidike legitimnosti, torej zopet tudi "subjektivne" elemente. Tudi kenijski državni razred se giblje "med samoprivilegiranjem in prisilo legitimnosti", kakor je to formuliral Elsenhans (1981). Ne da bi hotel tajiti vidike prvega, je drugo doslej vendarle prevladalo, pri čemer predstavljajo redne parlamentarne volitve tudi "na pol tekmovalnim" razmeram v Keniji pomemben korektiv.

Podobno se da po mojem mnenju najti tudi za druge afriške države in preostala območja tretjega sveta določene širše klasifikacijske vzorce, ki segajo preko ustavnih uredb in konkretnih pojavnih oblik ter v analizo vključujejo bazo družbene strukture in subjektivno legitimacijsko osnovo režimov. Dosti bolj plodna se mi zdi za vidike možne politične prakse neka srednja raven med zgodovinsko konkretnostjo in sistemskoteoretično ali "iz države izpeljano" abstrakcijo.⁵ To nas pripelje do zadnjega vprašanja, ki bi se ga rad tu še dotaknil, namreč vprašanja o razvojnoteoretičnih perspektivah, ki izhajajo iz del Marxa in Webra.

Razvojnoteoretične perspektive

Marxa ponavadi interpretirajo v smislu nelinearne razvojne teorije, ki jo določa nek proizvodni način. Zgodovinsko nujen potek, ki ga ženejo razredni boji, vodi premočrtno od primitivne praskupnosti prek sužnjelastniške in fevdalne družbe v kapitalizem, ta pa naposled prek revolucionarnega preseganja v brezrazredno komunistično družbo prihodnosti. Dokaze za ta nazor lahko najdemo tako v prvem delu Komunističnega manifesta, v Nemški ideologiji (MEW 3, 21) in pozneje v Engelsovi študiji o Poreklu družine, zasebne lastnine in države. Ta predstava prevladuje tudi v Stalinovi interpretaciji.

Bolj poglobljeno ukvarjanje z Marxovimi deli pa dopušča tudi manj dogmatične interpretacije. Zlasti pojem "aziatski proizvodni način", o katerem govori Marx med drugim v svojih člankih za New York Daily Tribune o "britanski oblasti

⁵ Določena tozadevna izhodišča sem obdelal v nekaterih novejših delih (prim. n.pr. Berg-Schlösser 1984, 1985).

v Indiji (MEW 9, 127ff in 22), se v poglobljeni študiji Giannija Sofrija (1969) izkaže za prerazsežno kategorijo. Tudi gre za proizvodni način brez zasebnega lastništva zemlje, pri katerem kmetijska proizvodnja poteka predvsem z umetnim namakanjem, ki ga urejajo osrednje birokratske instance. V tem vidijo avtorji kot Wittfogel (1957) gospodarsko bazo "orientalnega despotizma".

Kako pa naj se zdaj tako odstopajoča kategorija prilega prvotni razvojni shemi? Nekateri avtorji kot Tōkei (1969) ali Varga (1967) umeščajo azijsko družbeno obliko zgolj kot nadaljnjo vmesno stopnjo v prvotni potek. Drugi kot n.pr. Plehanov vidijo v tem vsaj nek vzporedni razvoj k fevdalistični družbi. Če pa pri "azijskem proizvodnem načinu" ne gre za neko univerzalno pojavno obliko, se, kot je to po mojem mnenju upravičeno poudaril Umberto Melotti v svojem delu *Marx e il Terzo mondo*, zruši vsaka nelinearna deterministična logika zgodovinskega razvoja. Do tega spoznanja so prišli v svojih poznejših delih tudi Godelier (1969) in Garaudy (1968). Če pa obstaja neka območno specifična izjema glede na logiko, ki se tudi v Aziji, zgodovinsko gledano, sploh ni pojavljala povsod, so možni tudi drugi, n.pr. germanski, slovanski, afriški itd. proizvodni načini s svojimi razvojnimi posebnostmi. Dejansko so se zgodovinarji in socialni antropologi v zadnjih desetletjih prikopali do virov, ki dopuščajo vsaj multilinearno interpretacijo v smislu historičnomaterialističnega načina gledanja (prim. n.pr. Meillassoux 1972, Coquery-Vidrovitch 1976). Tudi dela Barringtona Moora (1966) ali Theeja Skocpola (1979) poskušajo odkriti takšne drugačne razvojne poti pri prehodu iz fevdalizma v kapitalizem. Povrh tega predstavlja nesočasnost razvoja v različnih območjih tretjega sveta ob določenih zunanjih vplivih nadaljnji razlikovalni dejavnik, ki lahko vodi k zelo različnim "mešanicam" v družbenih formacijah in k ustrezno diferenciranim oblikam poteka. Delna revizija odvisnostnoteoretične diskusije, ki se je pojavila v zadnjem času, n.pr. debata o "državah na pragu", je dokaz tega.

Weber se z Marxom le redko neposredno spopade. Na nekem mestu, ki se nanaša predvsem na številne Marxove posnemovalce, piše: "Tako imenovano 'materialistično pojmovanje zgodovine' v starem genialnoprimitivnem smislu kot n.pr. komunističnega manifesta obvladuje danes res samo še glave laikov in diletantov. Pri njih je še vedno močno razširjeno svojevrstno prepričanje, da se potreba po vzročnosti pri razlagi nekega zgodovinskega pojava lahko poteši le, če se dokažejo (ali le dozdevno dokažejo) gospodarski vzroki, ki temu pojavu botrujejo. V tem primeru se zadovoljijo z oguljenimi hipotezami in najsplošnejšimi frazami, saj je njihova dogmatična potreba po gospodarskih 'silnicah' kot edino 'pravšnjih', 'resničnih' in v 'zadnji instanci povsod odločilnih' s tem potešena" (Weber 1968, 167) Nasproti temu postavi Weber ponovno pomen kulture, neodvisnega učinkovanja idej, duhovnozgodovinskih tokov in verskih prepričanj. Na najbolj spektakularen način je, kot je znano, spregovoril v spisu *Protestantska etika in duh kapitalizma* (1904), toda tudi njegove druge zelo obsežne študije s področja sociologije religije (1963) odražajo širino, pa tudi resnost in poglobljenost pri delu. "Osvobojeni zastarelega prepričanja, da se da celota kulturnih pojavov reducirati kot produkt ali funkcija 'materialnih' interesnih konstelacij, smo vendarle prepričani, da je bila analiza družbenih pojavov in kulturnega dogajanja, ki je izhajala iz gospodarske pogojenosti in daljnosežnosti, vendarle plodovit in ustvar-

jalen znanstveni princip in da bo to tako še dolgo ostalo, če bomo preudarni in osvobojeni dogmatske utesnjenosti.

Z razvojnoteoretičnega vidika obstaja pri njem vrsta dokazov, ki ugovarjajo ciljnosti zgodovinskega razvoja in vrednotenja "razvojnega stadija" določene kulture." Življenje je po svoji iracionalni resničnosti in bogatosti možnih pomenov neizčrpljivo, zato je tudi konkretno oblikovanje vrednostnega odnosa tekoče, podvrženo spreminjanju daleč v temno prihodnost človeške kulture. Svetloba, ki jo dajejo najvišje vrednostne ideje, pade vedno le na nek spremenljiv, končen del ogromnega kaotičnega toka dogodkov, ki se vije skozi čas" (1968, 213). Na nekem drugem mestu pa pravi: "S stališča človeka je 'kultura' osmišljen končen izsek nesmiselne neskončnosti svetovnega dogajanja" (prav tam, 180). Webbru gre gosti bolj za to, da "individualno obravnava najpomembnejše izmed velikih religij. Teh se ne da v tem ali onem oziru preprosto uvrstiti v verigo tipov, pri čemer bi en člen predstavljal v odnosu do drugega le neko novo 'stopnjo'. Vere so v celoti zgodovinski individuumi najbolj kompleksne vrste in vse skupaj izčrpajo le delček tistih možnih kombinacij, ki se porajajo iz zelo številnih posameznih dejavnikov" (1963, 264). Rezultat takšnega nazora je lahko v najboljšem primeru "sociološka strukturna fenomenologija univerzalne zgodovine", kakor je to označil Winckelmann.

Nasprotno pa je Wolfgang Schluchter v svoji natančni interpretaciji zlasti poznejših Webrovih del, ki kot "eksplikacija" sega preko njih opozoril na določene, če drugega ne, latentne razvojnoteoretične povezave v Webrovem mišljenju. Ključni pojem predstavlja v tej zvezi vidik "racionalnosti", torej človeški način življenja, ki ga pri delovanju in razlaganju usmerja razum. Weber sicer ugotavlja, da so "vedno obstajale skrajno različne racionalizacije /.../ na različnih življenjskih področjih in to v vseh kulturnih krogih" (Weber 1963, 1). Potem pa zastavi vprašanje: "Kateri splet okoliščin je pripeljal do tega, da so prav na zahodnih tleh in le tam nastopili kulturni pojavi, ki so se, kot si vsaj mi to radi predstavljamo, nahajali v razvojni smeri, ki naj bi imela univerzalni pomen in veljavnost" (prav tam, 1)? To "posebnost /.../ modernega zahodnega racionalizma" (str. 12) vidi v ločitvi zasebnega gospodinjstva in pridobitnega podjetja, v nastanku "racionalnokapitalistične organizacije formalno svobodnega dela" (str. 7) in razvoja "matematične, eksperimentalno eksaktne in racionalno fundamentirane" (str. 10) zahodne znanosti. Sicer tudi tu v formulaciji "kot si vsaj mi to radi predstavljamo" ne pozabi opozoriti na kulturno pogojenost in naključnost takšnega gledanja, je pa ta danes, kar navsezadnje pojasnjuje tudi ukvarjanje s problemi tretjega sveta, postala na različne načine učinkovita v smislu svetovne zgodovine.

Pri pojasnitvi lastnega stališča bi se rad ponovno oprl, a obenem tudi distanciral od obeh gledanj, ki sem ju tu na kratko predstavil, pri čemer bi rad poudaril, da v mojih očeh zasluži prednost vedno tista interpretacija, ki je bolj diferencirana in je ne moremo takoj spraviti na skupni imenovalec. Nelinearnemu teleološkemu pojmovanju zgodovine se ne morem pridružiti. Po drugi strani pa se mi zdi nek zgolj poljuben tipološki način opazovanja preozek. Dosti bolj mi je do tega, da v okviru prejkone časovno in prostorsko omejenega načina opazovanja, upoštevajoč kompleksno materialno in kulturno součinkovanje, najdem konkretne razvojne poti, ki jim v zgodovinskem smislu pripada neka višja vrednost razlaganja, pri

katerih pa so tudi razpoznavne določene perspektive prihodnjega razvoja. Torej ne pride v poštev "any damned possibility", kot je to nekoč rekel nek ameriški kolega. Treba je najti možnosti prihodnjega razvoja, ki se jih da natančneje zamejiti in deloma določiti stopnjo verjetnosti, od katere je odvisen prostor konkretnega političnega delovanja.

Zaključek

Lažje je reči kot storiti. Pa vendarle mislim, da prav politološko raziskovanje tretjega sveta predstavlja dopolnilo k drugim pomembnim socialnozgodovinskim raziskavam in je s tem pomemben prispevek. K temu sta dala Marx in Weber kljub obstoječi razsežnosti in delni neuskkljenosti svojih izhodišč nedvomno odločilne spodbude. Kot sem skušal pokazati, pa obstajajo med njima tudi tendence zблиževanja in delno stične točke. To bi se dalo uporabiti hevristično in iti preko njunih prvotnih stališč. Takšno "področje sporazumevanja" je po mojem mnenju, upoštevajoč vse metateoretične razlike, na področju konkretne empirije. Pri tem je, ne da bi hoteli racionalnost "pozitivistično razpoloviti", kot se je v tej zvezi izrazil Habermas, čedalje bolj sporna uporaba kritičnoracionalnih kakovostnih kriterijev za intersubjektivno preverljivost spoznanj, vsaj v smislu nekega "sophisticated falsificationism", kot je to imenoval Lakatos. To seveda ne sme pomeniti golega zbiranja dejstev, temveč jih je treba konceptualno primerno določiti in v teoriji povezati. Tudi v tem oziru so se v zadnjih desetletjih izboljšali instrumentarij in informacijske možnosti, ki so nam zdaj na razpolago, tudi kadar gre za zelo oddaljena območja in zelo različne družbene oblike na našem planetu. Toliko lahko kljub vsem nadalje obstoječim pomanjkljivostim in dejstvu, da do popolne gotovosti ni mogoče priti, ugotovimo kumulativen, pa čeprav ne nujno premočrten napredek pri spoznavanju. Pri tem stojimo, kot je to ponazoril Robert Merton (1980) v svoji duhoviti zgodovinskoznanstveni raziskavi te metafore, "na ramenih velikanolov". K temu sodita na področju družbenih ved nedvomno in v prvi vrsti tudi Marx in Weber. Ta podoba pa obenem implicira tudi to, da celo škrat na ramenih velikana lahko pod določenimi pogoji vidi dlje kot on. Danes sem poskušal vsaj nakazati nekatere izmed možnih smeri gledanja.

LITERATURA

- Bader, M. et. al. 1976. Einführung in die Gesellschaftstheorie 1 - Gesellschaft, Wirtschaft und Staat bei Marx und Weber, Campus. Frankfurt/New York.
- Bendix, R. 1964. Max Weber - Das Werk. Darstellung, Analyse, Ergebnisse, Piper & Co.: München.
- Bendix, R. und Roth, G. 1971. Scholarship and Partisanship. Essay on Max Weber, Berkeley, CA.
- Berg-Schlosser, D. 1975. "Wahlen in Kenia - Demokratie in einem Entwicklungsland?", v: Afrika-Spektrum, 10. I. 1, 55-66.

- Berg-Schlosser, D. 1978. *The Political Culture of Kenya - A Comparative Analysis of its Main Ethnic Components and their Interactions at the National Level*, Habilitationsschrift, Augsburg 1978.
- Berg-Schlosser, D. 1979. *The Social and Economic Bases of Politics in Kenya - A Structural and Cultural Analysis*. Ph. D. Thesis. Berkeley, CA.
- Berg-Schlosser, D. 1979. "Soziale Differenzierung und Klassenbildung in Kenia" v: PVS 4, 313-329.
- Berg-Schlosser, D. 1980. "Die nyayo-Wahlen in Kenia - Ergebnisse und Analysen", v: Internationales Afrika Forum, 1, 397-415.
- Berg-Schlosser, D. 1982. "Modes and Meaning of Political Participation in Kenya", v: Comparative Politics, Juli, 397-415.
- Berg-Schlosser, D. 1983. "Zur Formation endogener Bourgeoisiefractionen in Afrika - Der Fall der 'nationalen Bourgeoisie' Kenias", v: Bruchhaus, Eva-Maria (ured.), *Afrikanische Eliten zwanzig Jahre nach Erlangung der Unabhängigkeit*, Schriften der Vereinigung von Afrikanisten in Deutschland, Bd.9, Buske-Verlag, Hamburg, 113-128.
- Berg-Schlosser, D. 1984. *Tradition and Change in Kenya - A Comparative Analysis of Seven Major Ethnic Groups*, Paderborn.
- Berg-Schlosser, D. 1985. "Elements of Consociational Democracy in Kenya", v: European Journal of Political Research, 1, 95-109.
- Cocquéry-Vidrovitch, C. 1976. "The Political Economy of the African Peasantry and Modes of Production", v: Gutkind, P.C.W. in Wallerstein, I. (ur.). *The Political Economy of Contemporary Africa*, Beverly Hills, 90-111.
- Dahrendorf, R. 1959. *Class and Class Conflict in Industrial Societies*, Stanford UP.
- Diligenski, G.G. 1978. *Sozialpsychologie und Klassenbewußtsein der Arbeiterklasse im heutigen Kapitalismus*, Institut für Marxistische Studien und Forschungen. Frankfurt.
- Elsenhans, H. 1981. *Abhängiger Kapitalismus oder bürokratische Entwicklungsgesellschaft. Versuch über den Staat in der Dritten Welt*, Campus: Frankfurt a.M./New York.
- Engels, F. 1919. *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*, Dietz. Stuttgart.
- Evers, T. 1978. *Bürgerliche Herrschaft in der Dritten Welt*, Europäische Verlagsanstalt: Köln/Frankfurt.
- Freyhold, M.v. 1977. *The Post-Colonial State and its Tanzanian Version*, RAPE, 8, 5-89.
- Garaudy, R. 1968. *La questione cinese*. Rom.
- Geiger, T. 1932. *Die soziale Schichtung des deutschen Volkes*. Stuttgart.
- Gerstenberger, H. 1973. "Zur Theorie der historischen Konstitution des bürgerlichen Staates", v: Probleme des Klassenkampfes, 8/9.
- Giddens, A. 1971. *Capitalism and Modern Social Theory. An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*, Cambridge.
- Giddens, A. 1973. "Marx, Weber und die Genese des Kapitalismus", v: Seyfarth, C. und Sprondel, W.M. (ur.), Seminar: Religion und gesellschaftliche Entwicklung. Studien zur Protestantismus-Kapitalismus-These Max Webers, Suhrkamp. Frankfurt a.M.
- Godelier, M. 1969. "La notion de 'mode de production asiatique'" v: Cerm, Sur le "Mode de production asiatique", Editions Sociales. Paris.
- Habermas, J. 1985. *Die Neue Unübersichtlichkeit*, Suhrkamp. Frankfurt.
- Institut für Marxistische Studien und Forschungen (ur.). 1973. *Klassen- und Sozialstruktur der BRD 1950-1970*, 2 Teile. Frankfurt.
- Kaplinsky, R. 1980. "Capitalist Accumulation in the Periphery - The Kenyan Case Re-Examined", RAPE, 17, 83-105.
- Käsler, D. 1985. *Max Weber - Eine Einführung in Leben, Werk und Wirkung*, Campus. Frankfurt/New York.

- Kocka, J. 1973. "Karl Marx und Max Weber. Ein methodologischer Vergleich", v: Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Bd. 122, 1966, 328-57. Wesentlich verändert v: Wehler, H.U. (ur.), Geschichte und Ökonomie, Kiepenheuer & Witsch: Köln.
- Langdon, S. 1977. "The State and Capitalism in Kenya", RAPE, 8, 90-98.
- Leys, C. 1980. "Kenya: What does "Dependency" explain?", RAPE, 17, 108-113.
- Löwith, K. 1960. "Max Weber und Karl Marx", v: Ders., Gesammelte Abhandlungen, Kohlhammer. Stuttgart.
- Marx, K. 1971. Zur Kritik der Politischen Ökonomie, 3 bd. Dietz: Berlin.
- Mauke, M. 1970. Die Klassentheorie von Marx und Engels. Frankfurt.
- Melotti, U. 1982. Marx e il terzo mondo. Macmillan. London.
- Merton, R. 1980. Auf den Schultern von Riesen - Ein Leitfaden durch das Labyrinth der Gelehrsamkeit, Suhrkamp. Frankfurt.
- Miliband, R. 1976. Kontroverse über den kapitalistischen Staat.
- Mommsen, W. 1974. Max Weber. Gesellschaft, Politik und Geschichte. Suhrkamp. Frankfurt.
- Moore, B. 1966. Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World, Beacon Press. Boston.
- Moore, B. 1966. Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World, Beacon Press. Boston.
- Nuscheler, F. 1985. Dritte Welt-Forschung. Entwicklungstheorie und Entwicklungspolitik, PVS-Sonderheft.
- Parkin, F. 1979. Marxism and Class Theory - A Bourgeois Critique, Tavistock. London.
- Plechanov, G.V. 1958. Grundprobleme des Marxismus. Dietz. Berlin.
- Poulantzas, N. 1974. Politische Macht und gesellschaftliche Klassen, Fischer. Frankfurt a.M.
- "Projekt Klassenanalyse". 1973. Materialien zur Klassenstruktur der BRD, 2. del Berlin.
- Schluchter, W. 1972. Aspekte bürokratischer Herrschaft, Studien zur Interpretation der fortschreitenden Industriegesellschaft. List: München.
- Skocpol, T. 1979. States & Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia, & China. Cambridge UP.
- Sofri, G. 1969. Über Asiatische Produktionsweise, Europäische Verlagsanstalt. Frankfurt.
- Sotelo, I. 1975. Eßer, K. in Moltmann, b. 1975. Die bewaffneten Technokraten. Militär und Politik in Lateinamerika, Hannover.
- Swainson, N. 1980. The Development of Corporate Capitalism in Kenya 1918-1977. London.
- Tjaden-Steinbauer, M. in Tjaden, K.H. 1973. Klassenverhältnisse im Spätkapitalismus, Stuttgart.
- Tökei, F. 1969. Zur Frage der asiatischen Produktionsweise, Neuwied-Berlin.
- Varga, E. 1967. "Über die asiatische Produktionsweise", v: Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, del IV.
- Weber, M. 1963. Gesammelte Werke zur Religionssoziologie I. Mohr. Tübingen.
- Weber, M. 1968. "Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre", v: Winckelmann, J. (ur.). 3. Auflage, Mohr. Tübingen.
- Weber, M. 1972. Wirtschaft und Gesellschaft. Vollständiger Nachdruck der Erstausgabe von 1922. Mohr. Tübingen.
- Weiß, J. 1975. Max Webers Grundlegung der Soziologie. Eine Einführung. Verlag Dokumentation. München.
- Wittfogel, K.A. 1957. Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power, Yale UP. New Haven/London.